

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 53
2014

With summaries

KØBENHAVN 2014
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 67.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 171.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion:

John T. Lauridsen

Redaktionsråd:

Else Marie Kofod
Erland Kolding Nielsen
Anne Ørbæk Jensen
Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Trykt på Munken Premium Cream 13, 115 g
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Nodesats: Dansk Center for Musikudgivelse & Jakob K. Meile
Grafisk tilrettelæggelse: Lene Eklund-Jürgensen & Jakob K. Meile

Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0069-9896
ISBN 978-87-7023-129-9

KONGEMORDET 1286

AF

THOMAS RIIS

Tre danske konger fandt en voldsom død: Knud den Hellige blev sammen med sine hirdmænd dræbt, da oprørere trængte ind i Skt. Albans kirke i Odense (1086), medens Erik 4. Plovpenning og Erik 5. Glipping blev myrdet i henholdsvis 1250 og 1286. I intet af tilfældene kender man den egentlige drabsmand; men kun det sidste kongemord har i vid udstrækning beskæftiget digternes og historikernes fantasi. Hvorfor blev kongen myrdet i Skt. Cæcilienat mellem den 21. og 22. november 1286 og af hvem? Rigets marsk Stig Andersen Hvide blev imidlertid året efter sammen med en række andre anklaget og dømt for mordet; men var det et justitsmord eller en korrekt proces?

Mordet i litteraturen

Emnet er flere gange blevet behandlet i litteraturen, først i Marsk Stigvisen, senere i skuespil og romaner. I den store *Marsk Stig-vise* lover kongen at beskytte fru Ingeborg, medens Stig er på felttog. Kongen benytter Stigs fravær til at forføre Ingeborg, hvad Stig får at vide ved sin hjemkomst. Stig mærker straks, allerede før han har talt med Ingeborg, at der er noget galt, idet hun ikke som sædvanligt går ham i møde. Hun kræver, at Stig dræber kongen, og han undsiger kong Erik på tinge. Fru Ingeborgs nevø Rane er i tjeneste hos kongen, og sammen planlægger de mordet. Rane fører kongen til Finderup Lade, hvor de sammen-svorne finder ham og dræber ham. Da Stig kommer hjem efter drabet, går Ingeborg ham i møde; hun har fået hævn og vælger at følge Stig i fredløsheden på Hjelm.¹

I Adam Oehlenschlägers skuespil *Erik Glipping* (1843) fremstilles kongen som skørtejæger, der blandt andre havde forført den kvinde, som grev Jakob af Halland elskede; også Rane Jonsen og Arvid Bentsen havde

¹ Svend Grundtvig (udg.): *Danmarks gamle Folkeviser*, 3, 1862, s. 349-355.

Ill. 1: Erik 5. Glipping og hans moder Margrethe Sambiria. Miniaturen er fra Tallins eksemplar af *Den Lybske Ret* fra 1282. Foto: Tallins Stadsarkiv.

personlige grunde til at ønske kongens død. Erik 5. havde ved en tidligere lejlighed, selv om han var gift, forelsket sig i prinsesse Ingeborg af Norge, som gengældte hans følelser. Senere blev hun forlovet med marsk Stig, til hvem hun skulle rejse. Rane Jonsen opbringer hendes skib og fører hende til kongen; men Ingeborg kan appellere til hans ære således, at han uden at have rørt hende lader hende drage videre til Stig. Selv om, objektivt set, intet vanærende er sket, føler Stig, at han må have oprejsning. Han tilslutter sig komplottet mod kongen i den hensigt at forpurre det og derefter duellere med kongen. Hans plan mislykkes; men det lykkes ham at overbevise den døende konge om, at han aldrig ville være troløs.²

Nogle år senere, i 1850, tog Carsten Hauch det samme emne op; det skete med tragedien *Marsk Stig*.³ Ligesom Oehlenschläger ser Hauch Rane Jonsen som falsk og ondskabsfuld; inspirationen fra Jago i Othello er tydelig. Han har dog tungtvejende grunde til at ville hævne sig på kongen; de to mænd gør kur til den samme kvinde, der føler sig mere tiltrukket af kongen og afviser Rane.

Med sin hustru Ingeborg deltager marsk Stig i en fest, arrangeret af kongen; han tager afsked med ham for at indtage sin Uriaspost som leder af et dansk felttog i Sverige, advarer ham mod indre uro og beder ham beskytte Ingeborg, medens han er borte. Kong Erik bliver betaget af Ingeborg, gør kur til hende, og hun ender med at give efter. I 2. akt vender Stig tilbage; Rane antyder, at med hensyn til Ingeborg har kongen svigtet marskens tillid. Ingeborg bekræfter dette, og Stig erklærer at ville hævne sig på kongen.

I 3. akt slutter Stig sig til de sammensvorne, der hver har deres grunde til at ville dræbe Erik 5. Hertug Valdemar af Slesvig mente, at han burde

² Oehlenschlägers *Tragiske Dramaer* udg. F.L. Liebenberg X = F.L. Liebenberg (udg.): *Oehlenschlägers Poetiske Skrifter* XII, 1859.

³ C. Hauch: *Marsk Stig*, 1850.

være konge, da den del af kongefamilien, der nedstammede fra kong Abel, var blevet tilsidesat til fordel for Christoffer 1. og dennes søn Erik 5., grev Jakob af Halland havde ikke fået erstatning for de indtægter, han havde mistet af sit len, da det var under kongelig administration, Arvid Bentsen ville overhovedet ingen konge have, og Rane Jonsen følte, at kongen havde forført den kvinde, som han selv elskede. Som hos Oehlenschläger er marsk Stig en mand af ære; på tinget i Viborg undsiger han offentligt kongen i sit eget og Ingeborgs navn.

I de sidste to akter er det Rane, der får kongen til at gå på jagt, og som leder de sammensvorne til ham. Som den første gennemfører Stig kongen med sit sværd, hvorefter hver af de øvrige sammensvorne sårer ham dødeligt.

Da Peter Heise en generation senere arbejdede på sin opera *Drot og Marisk*, bad han sin tekstforfatter Chr. Richardt lægge folkeviserne og Hauchs drama til grund for librettoen. Det gjorde Richardt, men behandlede sit stof frit.⁴ Som hos Hauch kommer marsk Stig med Ingeborg til fest, Stig tager afsked inden felttoget og betror Ingeborg til kongens varetægt.

Da Stig i 2. akt kommer hjem, fortæller Ingeborg, at kongen forførte hende efter at have meddelt hende Stigs død. Hun pålægger Stig at hævne sig. På tinge undsiger Stig kongen og beskylder ham for at have voldtaget Ingeborg. 3. akt beskriver sammensværgelsen, Rane lover at lokke kongen i baghold; hver af de sammensvorne (nu også den senere ærkebiskop Jens Grand) har deres grunde til at hade kongen. Rane får som lovet kongen til at gå på jagt.

I 4. akt stævner Ingeborgs genfærd kongen til dommen (parallellen til stengæsten i Don Giovanni er tydelig), de sammensvorne finder kongen, der dræbes af Stig.

Alle de tre nævnte skuespil bygger i sidste instans på B.S. Ingemanns roman *Erik Menveds Barndom* fra 1828.

I Ebbe Kløvedal Reichs *Festen for Cæcilie*⁵ (1979) er det en international orden, der står bag kongemordet som et skridt på vejen til den evige Verdensstat. Endelig identificerede den aarhusianske juraprofessor Jør-

⁴ Chr. Richardt: *Drot og Marisk*, 8. oplag, 1940, s. 2. Partituret til operaen blev for første gang udgivet af Det Kongelige Bibliotek i 2013: Peter Heise: *Drot og marisk. Tragisk opera i fire akter*. Tekst af Christian Richardt/*King and Marshal. Tragic Opera in Four Acts*. Text by Christian Richardt. Udgivet af Niels Bo Foltmann, Peter Hauge, Niels Krabbe & Axel Teich Geertinger I-II, 2013. – Klaverpartitur/Vocal Score ved Per Salo, 2013.

⁵ Ebbe Kløvedal Reich: *Festen for Cæcilie: Den hemmelige beretning om et kongemord*, 1979.

gen Matthiassen i sin kriminalroman *Blodnatten*⁶ morderen med drost Peder Nielsen Hoseøl.⁷

Mordet i den nyere historieforskning

Blandt de egentlige nyere historiske værker finder vi den fremstilling af senmiddelalderens historie, som Kr. Erslev skrev omkring 1900.⁸ Grundlæggeren af den moderne kildekritik i Danmark fandt, at dommen for kongemordet var formelt ukorrekt;⁹ hans videnskabelige korrekthed forbød ham at benytte Otto Baches berømte maleri af kongemorderne som illustration, han nøjedes med at gengive Baches skitser af landskabet omkring Finderup. Erik Arup fandt dels, at motivet til mordet var ukendt, dels at den uretfærdige dom var et opgør med systemskiftets mænd.¹⁰

Også Erik Kjersgaard så som Arup regeringsskiftet i 1282 som et systemskifte og fandt, at dommen over de angivelige kongemordere var et justitsmord. Hvis denne gruppe virkelig havde dræbt kongen, måtte dens medlemmer være sindsforvirrede, siden de ødelagde deres eget værk.¹¹ Senere så han i hertug Valdemar af Slesvig den egentlige ophavsmand til mordet, der ganske tydeligt var til hertugens fordel.¹² Helge Paludan erkendte, at hverken gerningsmændene eller deres bagmænd lod sig identificere,¹³ medens Niels Skyum-Nielsen mente, at mordmotivet forblev uklart. I øvrigt fandt han, at regeringen var klart skyldig i svigtende sikkerhedsforanstaltninger, og at nogen måske havde røbet for morderne, hvor kongen ville være at finde.¹⁴ Kai Hørby overtog Kjersgaards argumentation for, at de for mordet dømte var uskyldige; formålet med mordet var at forhindre, at Erik 6. blev konge, og Hørby antyder, at dette kunne være en norsk interesse, da den norske konge

⁶ Jørgen Matthiassen: *Blodnatten*, 1988.

⁷ Denne bog kom mig først i hænde, efter at jeg havde afsluttet min egen undersøgelse.

⁸ Kr. Erslev: Den senere Middelalder. Johs. Steenstrup, Kr. Erslev et al. (red.): *Danmarks Riges Historie*, 2, 1898-1905.

⁹ Erslev 1898-1905, s. 129-136.

¹⁰ Erik Arup: *Danmarks Historie*, 2, 1932, s. 25-29.

¹¹ Erik Kjersgaard: Borgerkrig og Kalmarunion 1241-1448. John Danstrup & Hal Koch (red.): *Danmarks Historie*, 4, 2. udgave, 1970, s. 120-134.

¹² Erik Kjersgaard: Opklaring? *Skalk* 1971, nr. 6, s. 18-29.

¹³ Helge Paludan: Tiden 1241-1340. Aksel E. Christensen, H.P. Clausen, Svend Ellehøj og Søren Mørch (red.): *Danmarks Historie*, 1, 1977, s. 197.

¹⁴ Niels Skyum-Nielsen: Fruer og Vildmænd. Inger Dübeck, Kai Hørby og Thomas Riis (red.): *Dansk middelalderhistorie 1250-1340*, 1994, s. 122-127.

Erik 2. Magnusson Præstehader og hans broder var dattersønner af kong Erik 4. Plovpenning.¹⁵

De samtidige kilder

Selv om flere personer kan have haft private årsager til mordet, behøvede der ikke være flere gerningsmænd. Noget tyder dog på, at det var tilfældet; kongens kranium viser læsioner som af stridshamre eller morgenstjerne,¹⁶ og den samtidige Rydårbog beretter, at kongen havde fået 56 sår.¹⁷ Ti år efter mordet fortalte en troværdig anonym person ærkebiskop Jens Grand om en ulykkelig grund til mordet; men vi får kun at vide, at den afdøde konge havde været sjusket med sine egne og rigets sæder og i øvrigt undertrykt Kirkens og de gejstliges friheder.¹⁸

Først den dansk-svenske årbog, der formentlig stammer fra begyndelsen af det 16. århundrede, så mordet som straf for, at kongen havde forført talrige adelsdamer, blandt dem marsk Stigs hustru.¹⁹

Intet aktstykke gengiver dommen over de formodede kongemordere på danehoffet i maj 1287; den senere stadfæstelse af dommen i 1305 skelner mellem Arvid Bentsen som den egentlige drabsmand og otte andre som bagmænd for mordet.²⁰ Blandt disse sidste er de mest kendte marsk Stig, grev Jakob af Nørrehalland og Peder Jakobsen, der havde været foged over Fyn. En måned efter dommen i maj 1287 tog den norske konge og dennes broder otte personer, men hverken grev Jakob eller Arvid Bentsen, til sig som deres mænd.²¹

Erik Arup var den første historiker, der gjorde opmærksom på, at den samtidige tyske minnesanger Rumelant i foråret 1287 gennem sine digte agiterede mod den gruppe personer, der blev anklaget for kongemordet. Hans tendens gør det tydeligt, at han optrådte i forståelse med den nye regering.²² Rumelant anfører, at de anklagede tilbød dansk lov for sig, hvilket må forstås som renselse ved mededsmænd.²³ Imidlertid

¹⁵ Kai Hørby: Velstands krise og tusind baghold 1250-1400. Olaf Olsen (red.): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, 5, 1989, s. 144-154.

¹⁶ Skyum-Nielsen 1994, s. 122.

¹⁷ Erik Kroman (udg.): *Danmarks middelalderlige Annaler*, 1980, s. 175.

¹⁸ Alfred Krarup & William Norvin (udg.): *Acta processus litium inter regem Danorum et archiepiscopum Lundensem*, 1932, s. 193,39-194,8; Skyum-Nielsen 1994, s. 122-123.

¹⁹ Kroman 1980 s. 300 indledning og s. 306.

²⁰ *Dipl. Dan.* 2. rk. V nr. 386, omkring 8.-10. september 1305.

²¹ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 254, 25. juni 1287.

²² Arup 1932, s. 26-27; Hørby 1989, s. 147.

²³ Skyum-Nielsen 1994, s. 125; Hørby 1989, s. 147.

kom det, som forudsagt af digteren, til at gå anderledes. Erik 5.s håndfæstning af juli 1282 havde indskærpet anvendelsen af worthælnævn i sager om majestætsforbrydelse,²⁴ og det var derfor korrekt, at det var et sådant nævn, der afgjorde sagen. En sen kilde, den dansk-svenske årbog, beretter, at nævnet bestod af 27 adelige,²⁵ hvilket Arup, sikkert med rette, tolker som et tredobbelt worthælnævn, af hvilket ni personer afgav dissens.²⁶

Flere af Rumelants digte indeholder henvisninger til begivenheder og historiske personer, der tillader at datere hans virke til årene mellem ca. 1273 og 1287. Flere af hans digte priser nordtyske fyrster og stormænd i 1270erne; derefter er der ingen tegn på en forbindelse med Nord-europa før hans digte om kongemordet 1286-1287 og lovprisningen af den unge Erik 6.²⁷ Det er således muligt, måske endog sandsynligt, at formynderregeringen indkaldte ham til Danmark, for at han kunne påvirke parlamentets/danehoffets medlemmer forud for processen i maj 1287.

De to digte om kongemordet er ret forskellige, ikke kun i metrisk henseende. Det ene er en opfordring til hele verdens nationer, stænder og religioner til at bidrage til mordets opklaring. Det skal hævnnes af hensyn til Gud og retten snarere end som bod for kongens død. Danskerne opfordres til at røbe morderne således, at de kan blive retfærdigt dømt, og digteren slutter med at sige, at dette var formålet med hans sang.²⁸ Digtet går ikke i enkeltheder, og det vil næppe være urimeligt at se det som det ældste af de to digte, skrevet formentlig, da Rumelant fik underretning om mordet.

Det andet, længere digt bringer flere detaljer;²⁹ det er tydeligt, at Rumelant råder over flere oplysninger, som regeringen formentlig har givet ham. Som den samtidige Rydårbog kan også digteren berette, at kongens lig havde fået 56 sår. Han ved også, at flere konger end Erik 5. var blevet myrdet, selvom han overdriver, når han betegner det som en dansk tradition ("sie mordent gerne unde kunnenz wol" = de myr-

²⁴ Erik Kroman (udg.): *Den danske rigsløvgivning indtil 1400*, 1971, s. 79 og s. 98 § 13 (29. juli 1282).

²⁵ Kroman 1980, s. 306.

²⁶ Arup 1932, s. 27.

²⁷ Holger Runow (udg.): *Rumelant von Sachsen. Edition – Übersetzung – Kommentar*, Berlin-New York 2011, s. 187-188.

²⁸ Runow 2011, s. 120, kommentar s. 257.

²⁹ Runow 2011, s. 145-147, kommentar s. 276-277.

Ill. 2: Næppe historisk korrekt, men alligevel et af de mest berømte danske historiemalerier: *Otto Baches De sammensvorne rider fra Finderup efter mordet på Erik Klipping Skt. Cæcilienat*, 1882 (Foto: Hans Petersen. Det Nationalhistoriske Museum, Frederiksborg).

der gerne og forstår sig på det).³⁰ Rumelant meddeler endvidere, at de, der planlagde mordet, nu ikke ved bedre end at tilbyde den unge konge deres tjeneste (“diez mit in haben gerâten,/ die ne wizen sich nieheinen rât,/ die gerent dem iungen kuninge bî ze stânde.”).³¹ En rigsebedsmand behøvede ikke gå af ved kongeskifte; men da det var kongen, der udnævnte ham, var den nye konge ikke forpligtet til at beholde sin forgængers medarbejdere. Det ville have været naturligt, om drost Uffe og marsk Stig havde tilbudt den nye regering at blive i embedet, hvilket blev afvist.

Endnu vigtigere er digterens oplysning, at kongemorderne påberåber sig dansk ret; men at det skal gå anderledes (“unde bieten vür ir tenisch loch:/ nein, ez wirt anders gânde”). Som nævnt skal dette opfattes som renselse ved mededsmænd; men julihåndfæstningen 1282 havde indskærpet, at i majestætsforbrydelsessager skulle *worthælnævn* anvendes. Når det drejede sig om de juridiske enkeltheder, må Rumelant have været afhængig af de oplysninger, som regeringen var parat til at give ham, og i dette tilfælde må der være tale om en bevidst misinformation.

³⁰ Runow 2011, s. 145 l. 4.

³¹ Runow 2011, s. 146 l. 6-8.

Ønsket om renselse ved mededsmænd kunne kun opfattes således, at de anklagede forsøgte at omgå gældende retsbestemmelser for at slippe så let som muligt.

Af en ganske anden art er Rumelants hyldestdigt til Erik 6.³² Han var allerede i 1276 blevet designeret som faderens efterfølger og blev kronet i december 1287;³³ digtet behøver derfor ikke være senere,³⁴ men kunne endog være skrevet i anledning af Erik 6.s kroning.

De samtidige kildeoplysninger tillader os hverken at finde kongens drabsmænd eller årsagen til mordet. Det kan ikke nytte straks at ville identificere morderen; Dorothy Sayers' amatør-detektiv, historikeren Lord Peter Wimsey, ville have sagt, at først, når man ved hvorfor, ved man også hvem. Vi må derfor gå en generation tilbage i tiden. Mange diplomer anfører et antal vidner til udstedelsen og indholdet, og man kan således af kongebrevene se, hvem der over en længere periode har stået regeringen nær. Til denne gruppe hører naturligvis også indehaverne af politiske rigsembeder som drost eller marsk. En systematisk undersøgelse af vidnelisterne er for denne periodes vedkommende hidtil ikke blevet foretaget; det skal i det følgende forsøges ud fra vidnelisterne at rekonstruere de politiske grupperinger og derigennem regeringernes vekslende grundlag.

Regeringens støtter ca. 1266 – ca. 1280

Måske på grund af konflikten mellem Erik 5.s fader Christoffer 1. og ærkebispen af Lund blev stormandsforsamlinger, de såkaldte danehoffer eller parlamenter, regelmæssigt indkaldt i 1250erne, hvor politiske spørgsmål blev drøftet, og hvor domme blev afsagt i øverste instans. Christoffer døde i 1259, da Erik endnu var et barn. Først omkring 1266 blev han erklæret myndig; indtil da havde hans moder Margrethe været den ledende person i formynderstyret. Også efter dette tidspunkt bevarede hun politisk indflydelse, idet kong Erik gjorde hende til frue til Estland (*domina Estonie*).³⁵ Dette var ingen tom titel, da man flere gange ser hende afgøre estniske sager. På grund af sin stilling som frue til Estland havde hun også sit eget kancelli,³⁶ og hendes stilling som

³² Runow 2011, s. 110, kommentar s. 248-249.

³³ Thomas Riis: *Les institutions politiques centrales du Danemark 1100-1332*, 1977, s. 261.

³⁴ Runow 2011, s. 249.

³⁵ Tidligste eksempel 13. maj 1266, *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 11.

³⁶ Skyum-Nielsen 1994, s. 70.

kongens vasal må have forpligtet hende til at yde kongen råd og dåd, kort sagt til at deltage i politik.

Erik 5. begyndte sit personlige styre som konstitutionel konge, idet den hyppige afholdelse af rigsmøder ligesom i 1250erne blev genoptaget. Parlater trådte sammen i juli 1267,³⁷ i juli 1268,³⁸ sidst i juni 1269,³⁹ samt måske i oktober 1271.⁴⁰ Derefter blev der ikke indkaldt til parlament før i oktober 1276. Her blev kongens lille søn fremstillet som tronfølger; med undtagelse af marsk Stig gav stormændene ham kongenavn og svor ham troskab.⁴¹ Endvidere havde regeringen udarbejdet et udkast til feudalret, men været så uforsigtig at lade kongen udpege nævningene, også når han selv var part i sagen. Inderkredsen i rådet accepterede forslaget; men de andre deltagere i parlamentet afviste det, og lovforslaget faldt.⁴² Sandsynligvis har regeringen villet sammenkæde anerkendelsen af tronfølgeren med lovforslaget til feudalret; dette må ses som et forsøg på at imødekomme de stormænds interesser, der havde mænd knyttet til sig, altså foruden kongen bisperne og de største verdslige aristokrater. Først fire år senere blev der afholdt et rigsmøde, intet danehof, men tilsyneladende kun et rådsmøde.⁴³

Diplomernes vidnelister viser os hvilke personer, der på bestemte tidspunkter kunne anses for at være regeringsnære. Drosten Mads (Mathæus) af Flaarup omtales i 1266 som tidligere drost,⁴⁴ men må være blevet udnævnt til drost for anden gang i 1266 eller 1267, måske i forbindelse med formynderstyrets ophør. Han er brevidne flere gange i 1267 og 1268; men faldt under et felttog i sommeren 1268;⁴⁵ hans efterfølger Uffe (Nielsen Neb) omtales som drost den 26. november 1268.⁴⁶ Dette

³⁷ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 79, 28. juli 1267.

³⁸ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 113, 5. juli 1268.

³⁹ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 145 og 147, 26. og 30. juni 1269.

⁴⁰ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 169, 29. oktober 1271.

⁴¹ Kroman 1980, s. 66 (*Annales Lundenses*).

⁴² Kroman 1971, s. 60-61.

⁴³ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 405, 14. juli 1280.

⁴⁴ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 8-9, 25. og 30. april 1266. I dette sidste brev optræder også drosten Nicolaus som brevidne.

⁴⁵ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 70, 78, 79, 100, 102, 106-107, 110, 113, 134, 27. april, 8. juni og 28. juli 1267; (2. linie), 5. april, 14. maj, 4., 7. og 14. juni, 5. juli og uden dag 1268; Skyum-Nielsen 1994, s. 76.

⁴⁶ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 125.

embede havde han i de følgende år, i hvert fald indtil 1278;⁴⁷ i 1279 var Peder (Nielsen Hoseøl) drost.⁴⁸

I 1266 eller senest i 1267 efterfulgte magister Niels Jyde biskop Niels af Viborg som kongens kansler; dette embede varetog han til sin død i 1282 og viste i kirkekampen sin kongetro indstilling.⁴⁹ Til de regeringsnære stormænd må man også regne prior Henrik af Antvorskov⁵⁰ og den tidligere marsk Niels Hak, der bevidnede kongebreve udstedt i 1267 og 1268, og som i 1272 var blandt garanterne for kongens betaling af sin gæld.⁵¹ Hans efterfølger Jens Kalv optrådte sammen med biskop Esger af Ribe og andre kongelige råder på kongens vegne i kirkekampen, også han garanterede for kongens betaling af gæld i 1272, men omtales ved den lejlighed som forhenværende marsk.⁵² Hans efterfølger var formentlig marsk Stig, selvom denne ikke nævnes som marsk, da han garanterede for kongens betaling af gæld.⁵³ Hans optræden på danehoffet i 1276 bevirkede sandsynligvis, at han (tvungent eller frivilligt) nedlagde sit embede, under alle omstændigheder omtales i 1277 en vis Henrik som marsk.⁵⁴ Senest i 1281 var Stig dog tilbage i sit gamle embede.⁵⁵

Også gælkeren i Lund siden kong Abels tid Niels Erlandsen, ærkebisp Jakobs broder, var kongetro; han var i 1272 blandt garanterne for kongens betaling af gæld, var endnu i embedet i 1282 og nævnes for sidste gang i 1285 som medlem af det nævn, der afgjorde spørgsmålet om Als og krongodset i hertugdømmet Slesvig.⁵⁶ En fast støtte havde kongen endvidere i den skånske adelsmand Jon Lille (den Yngre), der uden at have et rigseembede var medlem af kongens råd, og som regelmæs-

⁴⁷ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 136, 149, 156, 162-164, 166-167, 169, 179 og 335, 2. februar og 9. august 1269; 19. juli 1270; 6.-11. og 27. april, 21. og 23. juli samt 29. oktober 1271; 3. maj 1272; 6.-11. juni 1278.

⁴⁸ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 392, 1279 u.d.

⁴⁹ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 51 og 70, 1266 uden dag; 27. april 1267. Endnu den 2. juli 1282 bevidnede han et kongebrev, men omtales som død den 5. januar 1283, *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 38 og 58.

⁵⁰ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 326, 15. marts 1278; Skyum-Nielsen 1994, s. 81-82.

⁵¹ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 70, 79, 113 og 179, 27. april og 28. juli 1267; 5. juli 1268 og 3. maj 1272.

⁵² *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 39, 70 og 179, 30. september 1266; 27. april 1267; 3. maj 1272. Han levede endnu i 1274, *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 223.

⁵³ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 179, 3. maj 1272.

⁵⁴ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 309, 1277 u.d.

⁵⁵ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 7, 17. juli 1281.

⁵⁶ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 113, 179 og 2. rk. III nr. 19 og 139, 5. juli 1268; 3. maj 1272, 20. marts 1282 og 28. maj 1285; se også Kai Hørby i *Dansk Biografisk Leksikon* (3. udg.), 4, 1980, s. 233.

sigt bevidnede kongelige breve;⁵⁷ i 1272 var han en af kautionisterne for kongens betaling af gæld; men de næste ti år ser man ham kun i forbindelse med private transaktioner.

Man må gå ud fra, at de i alt 32 kautionister i 1272 ikke har været kongens modstandere; en del af dem optræder kun i denne forbindelse; tre af dem – den senere marsk Stig, Niels Hallandsfar og Peder Porse – blev i 1287 anklaget for mordet på Erik 5.⁵⁸

Valdemar 2. havde forsørget sine yngre sønner ved at give dem len, således hans uægteskabelige børn Niels grevskabet Nørrehalland og Knud Blekinge som hertugdømme. Ved deres død havde regeringen inddraget lenene; men Niels' og Knuds sønner Jakob og Erik kunne gøre krav på deres faders len.

Junker Jakob var beslægtet med familien Lille og med grev Otto af Ravensberg⁵⁹ og synes at have stået Roskilde Skt. Clara kloster nær; en politisk rolle kom han først til at spille efter 1280. Hans onkel grev Otto af Ravensberg optræder i 1270'erne kun en enkelt gang som vidne til et kongebrev, Erik 5.s mageskifte med Esrom kloster i 1271.⁶⁰

I 1278 eller 1279 blev regeringen omdannet, idet drost Uffe blev afløst af Peder Nielsen Hoseøl; kontinuiteten blev sikret af Niels Jyde som kansler, og i 1281 blev Marsk Stig igen optaget i regeringen. Denne bestræbte sig på – som hidtil – at undgå bortforleneringer til kongeslægten sidelinier. Til gengæld søgte den at give nogle af disses repræsentanter en vis politisk indflydelse. Erik, søn af hertug Knud af Blekinge, var til stede ved Erik 5.s mageskifte med Esrum kloster i 1271, optrådte i 1279 som landsdommer på Sjælland og som brevidne i 1280 sammen med drosten og kansleren,⁶¹ og året efter finder vi junker Jakob Nielsen som vidne til et forlig mellem bispem af Tallinn og de estniske vasaller sammen med samtlige ni bisper, drost, kansler, marsk og kammermester.⁶²

⁵⁷ Tidligste eksempel *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 79, 28. juli 1267; han omtales som kongens råd 5. juli 1268, *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 113 og endnu 22. marts 1290, *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 404. Hans fader af samme navn var (halv)broder til grev Otto af Ravensberg og således i slægt med grev Jakob af Nørrehalland.

⁵⁸ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 179, 3. maj 1272, cf. 2. rk. III nr. 254, 25. juni 1287.

⁵⁹ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 79, 198, 224 og 335, 28. juli 1267; 20. november 1272; 9. februar 1274 og 6.-11. juni 1278.

⁶⁰ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 169, 29. oktober 1271.

⁶¹ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 169, 385 og 397, 21. oktober 1271; o. 1. november 1279; 6. marts 1280.

⁶² *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 7, 17. juli 1281.

Systemskiftet 1282

Vi ved ikke, om det skyldes pres fra andre kredse, eller om regeringen af sig selv erkendte nødvendigheden af et systemskifte; det er en kendsgerning, at en kursændring fandt sted i 1282. I marts 1282 fandt det første parlament sted, hvor en forordning blev vedtaget, blandt andet med løfte om et årligt parlament og et forbud mod fængsling uden dom.⁶³ En tilsvarende bestemmelse blev i England indført i 1215 og i Aragonien i 1282. I juli 1282 vedtog et nyt parlament en udførligere forordning (“håndfæstning”), der supplerede løfterne fra marts 1282.⁶⁴

Systemskiftet betød også, at andre personer kom til magten. Kansler Niels Jyde døde formentlig i anden halvdel af 1282, og blev efterfulgt af biskop Jakob af Slesvig som kansler. I denne egenskab omtales han for sidste gang i marts 1286.⁶⁵ Derefter overtog magister Martin, filosofen Martinus de Dacia, embedet, i hvilket han nævnes for første gang den 24. juni 1288.⁶⁶ Måske allervigtigst var det dog, at enkedronningen mistede sin indflydelse. Vi ved ikke, om hun selv trak sig tilbage, eller om hun blev tvunget ud. Endnu den 22. juli 1282 udstedte hun et brev i Nykøbing Falster, medens hendes næste diplom er dateret Rostock 4. december 1282.⁶⁷ Efter alt at dømme forlod hun Danmark i efteråret 1282 for at slå sig ned i Mecklenburg, hvor hun året efter døde og blev begravet i klostret Doberan.

Systemskiftet i 1282 betød først og fremmest, at den personlige frihed blev sikret gennem en *habeas corpus*-bestemmelse (forbud mod vilkårlig fængsling); retsplejen blev på vigtige punkter reguleret, kongens mulighed for at kræve afgifter af bønderne blev begrænset, og han lovede at indkalde til danehof en gang om året. Selvom enkedronningen mistede sin indflydelse, betød systemskiftet ikke en total udskiftning af den regerende gruppe. Drost Peder forblev i embedet, ligeledes Stig Andersen, der endnu den 9. december 1282 nævnes som marsk.⁶⁸

Den omstændighed, at regeringsomdannelsen i 1282 først og fremmest bestod i, at enkedronningen blev fjernet, og at der blev aftalt regler til fordel i hvert fald for stormændene, betyder formentlig, at vi skal se denne lovgivning (den såkaldte håndfæstning) som en bestræbelse på

⁶³ Kroman 1971, s. 61-72.

⁶⁴ Kroman 1971, s. 74-104, cf. *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 45, 29. juli 1282.

⁶⁵ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 76 og 170, 8. september 1283 og 31. marts 1286.

⁶⁶ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 304.

⁶⁷ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 44 og 51; Skyum-Nielsen 1994, s. 80.

⁶⁸ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 52.

at stille en eventuel opposition tilfreds, fuldstændig som man uden held havde forsøgt det i 1276 og uden at blive nødt til at give kongefamiliens sidelinier len eller udlægge arv til Erik 4.s døtre. Regeringen har søgt at udvide sit støttegrundlag ved at inddrage grev Otto af Ravensberg, der også var dansk godsejer.⁶⁹ Også andre ser vi nu som støtter for regeringen, således grev Albrecht v. Gleichen som brevidne i 1282-1283⁷⁰ og grev Albrecht v. Eberstein i 1282-1284.⁷¹ Også grev Heinrich v. Gleichen gav regeringen et bredere grundlag i overgangsårene efter 1282. Han optræder sidste gang som brevidne i slutningen af 1284 og må derefter have forladt landet, idet han i 1288 blev sendt som svensk gesandt til Danmark.⁷²

En anden person, der også spillede en rolle i overgangsårene, var prior Henrik af Antvorskov. Han bevidnede kongelige diplomer i 1283 og 1284 og kunne i begyndelsen af 1286 stemme kongen og stormændene (*meliores regni* eller rigets bedste mænd) gunstigt over for et (ikke specificeret) andragende fra Lübeck.⁷³ Først i 1288 dukker han igen op som brevidne; han synes i dette år at have hørt til regeringskoalitionen og nævnes som kongens råd.⁷⁴

Også Lars (Laurens) Tygesen møder vi i overgangsårene. Han havde i 1271 bevidnet kongebreve til fordel for borgerne i Ribe og var året efter en af garantterne for kongens betaling af sin gæld;⁷⁵ som brevidne finder vi ham først ti år senere, han var endog marsk i 1283; men efter 1284 hører man ikke om ham, før han i 1289 som marsk for anden gang bevidner et kongeligt diplom sammen med kansleren og drost Peder Nielsen.⁷⁶ Han synes således at have hørt til dennes parti.

⁶⁹ Kroman 1971, s. 61-72, 19. marts 1282; *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 38 og 45, 2. og 29. juli 1282.

⁷⁰ Kroman 1971, s. 61-72, 19. marts 1282; *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 68-69, 72, 76-77, 20. og 27. juli, 8. og 19. september 1283.

⁷¹ Kroman 1971, s. 61-72, 19. marts 1282; *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 76, 110-111, 114 og 116, 8. september 1283 og 29. november 1284 (fire diplomer).

⁷² Kroman 1971, s. 61-72, 132-177, 19. marts 1282 og 26. maj 1284; *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 76, 95, 110-111, 114, 116 og 334-335, 8. september 1283, 24. maj 1284 og 29. november 1284 (fire breve) og 1288 u.d. (to breve).

⁷³ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 76-77, 95, 114, 116 og 232, 8. og 19. september 1283, 24. maj og 29. november 1284, [1286] u.d.

⁷⁴ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 283, 289, 301, 304 og 335, 17. marts, 14. april, 23.-24. juni og uden dag 1288.

⁷⁵ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 162-163 og 179, 6.-11. april 1271 og 3. maj 1272.

⁷⁶ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 52, 54, 77, 110-111, 114 og 349, 9. og 16. december 1282; 19. september 1283; 29. november 1284 (tre breve) og 16. marts 1289.

Fra 1282 finder vi atter Jon Lille den Yngre regelmæssigt som vidne på kongebreve eller på anden måde i offentligt hverv indtil sommeren 1285.⁷⁷ Først i marts 1288 ser vi ham igen bevidne et kongebrev sammen med enkedronningen, prioren af Antvorskov og drost Peder Nielsen, altså formentlig i regeringssammenhæng; drostsiftet i 1289 ændrede intet herved.⁷⁸

Opfyldelsespolitikken

En række love blev vedtaget i de fire år mellem systemskiftet og kongens død, og hvert år blev der afholdt et parlament (danehof). Dette var væsentligt, da rigsforsamlingen også havde dømmende beføjelser. Vigtigst var imidlertid nok den politik, som vi kan betegne som opfyldelsespolitikken. Den havde to elementer: For det første skulle Erik 4. Plovpenningens døtre have udlagt deres retmæssige arv efter deres myrdede fader, og for det andet skulle efterkommerne af Valdemar 2.s yngre eller uægteskabelige sønner overtage deres faders eller bedstefaders len eller i hvert fald affindes på anden vis. De to elementer var juridisk ikke ligestillede: Prinsesserne *skulle* have deres arv, medens regeringen juridisk korrekt kunne inddrage et len, når lensmanden døde – hvis den altså var stærk nok. Set på baggrund af opfyldelsespolitikken fandt det egentlige systemskifte først sted i 1283.

Tre af Erik 4. Plovpenningens fire døtre havde endnu ingen arv fået efter deres i 1250 myrdede fader; kun Sofie, der i 1260 giftede sig med kong Valdemar Birgersson af Sverige, havde fået en del udlagt. Selvom tidligere regeringer havde søgt at begrænse omfanget, kunne der ikke være tale om andet, end at de fire prinsesser skulle have deres arv. Ganske vist havde der i 1263 fundet et skifte sted, der åbenbart ikke havde været fyldestgørende.⁷⁹ Sofie havde tilsyneladende kun fået en del udlagt, regeringen tilbageholdt Ingeborgs andel, da hun havde ladet sig bortføre for at blive gift med den norske tronfølger Magnus, og hendes søstre Agnes og Jutta var blevet sat i kloster. Der blev de nu ikke, Jutta havde endog et kærlighedsforhold til sin svoger, kongen af Sverige.⁸⁰

⁷⁷ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 19, 21, 61, 94, 139, 143 og 146, 20. marts 1282, [20. marts 1282-13. juni 1283], 13. juni 1283; 24. maj 1284; 28. maj, 25. juni og 13. juli 1285.

⁷⁸ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 283, 289, 335, 381 og 404, 17. marts, 14. april, og uden dag 1288; 31. december 1289 og 22. marts 1290.

⁷⁹ *Dipl. Dan.* 2. rk. I nr. 401, 15. november 1263.

⁸⁰ Thelma Jexlev i *Dansk Biografisk Leksikon* (3. udg.), 7, 1981, s. 491.

På parlamentet i maj 1284 blev sagen endeligt afgjort. En voldgiftskendelse af elleve mænd (formentlig har en afgivet dissens) tilkendte de fire kongedøtre deres fædrene arv i kongeriget og i hertugdømmet Slesvig. Kongen fulgte samme dag afgørelsen op ved at give Jutta gods på Lolland som erstatning for hendes fædrearv på Østfyn, der blandt andet omfattede Nyborg med slottet.⁸¹

Mere problematiske var andre dele af opfyldelsespolitikken. Valdemar 2. havde forsørget sine yngre sønner med len; den ældste, Valdemar, og efter dennes død Erik blev medkonge; Abel fik Slesvig som hertugdømme, medens Christoffer havde Lolland og Falster. Valdemars søn uden for ægteskab, Knud, havde oprindeligt Estland, derefter Blekinge som hertugdømme, medens hans halvbroder Niels var greve af Halland 1216-1218. Hans søn af samme navn fik i 1241 Nørrehalland som ejendomslen og som erstatning for sin moders arveret i Mecklenburg.⁸²

Når der ikke var tale om et arveligt len, kunne lensherren ved vasallens død inddrage lenet. Det samme gjaldt, når en ny herre tiltrådte styret; men i begge tilfælde var forudsætningen naturligvis den nødvendige magt. Forståeligt nok søgte regeringerne at undgå genforleninger, der med tiden kunne gøre lenene arvelige; Nørrehalland blev ikke bortforlenet, da grev Niels døde i 1251, Blekinge heller ikke efter hertug Knuds død i 1260, og Slesvig blev i generationen før systemskiftet oftere styret af kongen end af hertugen.

Opfyldelsespolitikken betød en anerkendelse af disse kongeætlingers arvekrav, ikke blot i form af udlæg af strøgods, men i form af hele provinser, der blev bortforlenet. Junker Jakob kunne mobilisere bispem og greverne af Schwerin, der opfordrede Danmarks prælater og verdslige stormænd til hos Erik 5. at udvirke bortforleningen af Nørrehalland til junker Jakob, hvilket skete den 8. september 1283.⁸³ Samme år blev Valdemar Eriksen forlenet med Slesvig og året efter fik junker Erik (søn af hertug Knud af Blekinge) Sønderhalland.⁸⁴ Således var det blevet officielt anerkendt på højeste sted – konge og parlament – at fyrstelenene var arvelige, og det havde vist sig, at regeringen ikke skønnede sig stærk nok til at inddrage lenene ved generationsskifte. Det perspektiv, at lenene med tiden kunne unddrage sig regeringens kontrol – således, som det skete med Slesvig – måtte virke skræmmende. I virkeligheden

⁸¹ Skyum-Nielsen 1994, s. 66 og s. 111; *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 94-95, 24. maj 1284.

⁸² Niels Skyum-Nielsen: *Kvinde og Slave*, 1971, s. 314-316; Kjersgaard 1970, s. 122-123.

⁸³ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 75-76, 28. august og 8. september 1283.

⁸⁴ Kroman 1980, s. 67 (*Annales Lundenses*).

var der jo tale om en fornægtelse af skiftende regerings politik siden Valdemar 2.s død i 1241.

Året 1284 skulle bringe vigtige ændringer: Ikke blot blev et lovkompleks vedtaget af danehoffet; Erik Knudsen fik Sønderhalland som hertugdømme, efter at man havde forsøgt at affinde ham med embedet som drost i stedet for Peder Nielsen.⁸⁵ Senere på året var Stig Andersen tilbage som marsk for tredje gang og drosten fra 1270erne Uffe Nielsen igen som drost.⁸⁶

De formodede kongemordere

Efter kongens død udstedte Stig Andersen den 22. maj 1287 et diplom, hvori han betegner sig som forhenværende marsk hos Danernes berømmelige konge. Der er tale om et løfte fra Stig Andersen til Aarhus domkapitel om, at hverken han selv eller hans undergivne vil forhindre domkapitlets besiddelse af gods, herunder Skramsholm på Djursland. Baggrunden for dette diplom er ikke ganske klar. Har domkapitlet ønsket at sikre sig i tilfælde af en konflikt, hvis Stig blev dømt fredløs? Efter alt at dømme må øen Hjelm have hørt til det gods, som Erik Plovpenings datter, dronning Ingeborg af Norge havde fået udlagt. Under alle omstændigheder omtalte hendes sønner kong Erik og hertug Haakon i 1292 Hjelm som "vor borg." Man kunne forestille sig, at Stig Andersen havde sikret sig at kunne bo på øen, hvis dommen gik ham imod; men noget bevis har vi ikke.⁸⁷

Få dage efter Stig Andersens løfte til domkapitlet blev han sammen med grev Jakob af Nørrehalland og flere andre dømt *in absentia* for kongemordet.⁸⁸ En måned senere antog kong Erik af Norge og dennes søn de for kongemordet dømte, med undtagelse af grev Jakob og Arvid Bentsen, som deres mænd. Antallet af de for kongemordet dømte står ikke helt fast. Da den norske konge og dennes søn den 25. juni 1287 tog

⁸⁵ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 95, 24. maj 1284.

⁸⁶ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 110-111, 114 og 116, alle dateret 29. november 1284. Marsk Stig var i sit tredje ægteskab gift med en datter af drost Uffe Nielsen, se Kai Hørby i *Dansk Biografisk Leksikon* (3. udg.), 6, 1980, s. 631.

⁸⁷ *Dipl. Dan.* 2. rk. IV nr. 77-78 og 80 (alle dateret 11. august 1292). Se også Rikke Agnete Olsen: Den historiske Marsk Stig og Hjelm. Pauline Alsingh og Nils Engberg: *Marsk Stig og de fredløse på Hjelm*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, 40, 2002, s. 62-69.

⁸⁸ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 241-242. *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 242-245 daterer dommen til 26. maj, der i 1287 var 2. pinsedag. Den samtidige Rydårbog siger blot, at det møde, hvor dommen faldt, blev holdt i pinsen, medens den 20 år senere Lundeårbog daterer dommen til pinsedag, Kroman 1980, s. 68 (*Annales Lundenses*) og s. 175 (*Annales Ryenses*).

Ill. 3: Vi ved ikke, hvordan drost Peder Nielsen Hoseøl (d. 1298) selv så ud, men hans våben er afbilledet på våbenfrisen i Hvideslægtens store monument, Sorø Klosterkirke. "Petrus Dapifer dictus Hosøl" betyder "Drost Peder, kaldet Hoseøl", dvs. hosebånd (strømperem). Gengivet efter *Kalkmaleri i vore Kirker*, red. J. Magnus-Petersen, 1900.

en række af de dømte under deres beskyttelse, var der tale om følgende personer: Ridderne Stig Andersen, Niels Knudsen, Niels Hallandsfar, Peder Jakobsen, Peder Porse og Stig Nielsen samt væbnerne Aage Kakke og Rane Jonsen. Grev Jakob og Arvid Bentsen nævnes ikke.⁸⁹ Stadfæstelsen af dommen i 1305 skelner mellem Arvid Bentsen som gerningsmand og de øvrige (grev Jakob, Stig Andersen, Niels Hallandsfar, Peder Porse, Peder Jakobsen, Niels Knudsen, Aage Kakke og Rane Jonsen, medens Stig Nielsen mangler) som bagmænd.⁹⁰ Når den norske konge og hans søn ikke tog Arvid Bentsen og grev Jakob under deres beskyttelse, kan forklaringen for den førstes vedkommende være, at man betragtede ham som gerningsmand; grev Jakob havde Nørrehalland som ejendomslen,

⁸⁹ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 254, 25. juni 1287.

⁹⁰ *Dipl. Dan.* 2. rk. V nr. 386, omkring 8.-10. september 1305.

og her ville hans vasalforhold til Norge af den danske regering kunne fortolkes som en norsk anneksion af Nørrehalland.

Blandt de for kongemordet dømte var Peder Jakobsen, der i 1284 omtales som foged (*advocatus*) over Fyn, samt Niels Knudsen. Sammen med kansleren biskop Jakob af Slesvig, grev Jakob af Nørrehalland, drost Uffe, marsk Stig og flere andre optræder de som brevidner den 29. november 1284;⁹¹ efter alt at dømme har de hørt til systemskiftets parti. Niels Knudsen var en af hertug Valdemars riddere og havde været en af de voldgiftsmænd, der afsagde kendelse om Erik 4.s døtres arv.⁹² Niels Hallandsfar og Peder Porse havde i 1272 sammen med drost Uffe, Stig Andersen og en række andre stormænd garanteret for Erik 5.s rettidige betaling af et lån;⁹³ men sidenhen havde Peder Porse opholdt sig som landflygtig i Sverige, uvist af hvilken grund. Om de sidste tre domfældte ved vi blot, at Stig Nielsen var ridder, Aage Kakke og kammermesteren Rane Jonsen væbnere.⁹⁴

Meget tyder således på, at de for kongemordet dømte tilhørte regeringspartiet, og netop af denne grund kan jeg ikke se, hvilken interesse de skulle have i at rydde kongen af vejen. Men kunne hertug Valdemar af Slesvig stå bag mordet? Han havde i hvert fald haft en konflikt med kongen inden for det sidste år inden dennes død.

Valdemar var barnebarn af kong Abel, hvis sønner af deres farbroder Christoffer 1. var blevet udelukket fra tronen efter deres fader. Lige som andre kongeætlinge krævede Valdemar kompensation. Hertug af Slesvig blev han senest i 1283,⁹⁵ men rejste yderligere krav om sit fædrene arvegods i hertugdømmet, sågar om Danmarks rige, hvilket formentlig var taktisk begrundet som udgangspunkt for en forhandling.⁹⁶ I 1285 afgjorde danehoffet/parlamentet sagen til kronens fordel;⁹⁷ men Valdemar anerkendte ikke kendelsen og besatte krongodset. Han blev fængslet og måtte ved sin løsladelse udstede en loyalitetserklæring; rigets tro mænd, prælater som verdslige, havde formidlet forliget med kongen.⁹⁸ Der er her efter alt at dømme tale om en klassisk model for konfliktløsning, idet mæglere forbereder forliget, den fornærmende

⁹¹ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 110-111, 114 og 116.

⁹² *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 94, 24. maj 1284; Erslev 1898-1905, s. 135.

⁹³ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 179, 3. maj 1272.

⁹⁴ Krarup og Norvin 1932, s. 193, 34; Erslev 1898-1905, s. 135.

⁹⁵ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 76, 8. september 1283.

⁹⁶ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 132, [1284] uden dag.

⁹⁷ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 139, 28. maj 1285.

⁹⁸ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 170, 31. marts 1286; Skyum-Nielsen 1994, s. 111-112.

part underkaster sig (*deditio*) og giver således den fornærmede part tilfredshed.⁹⁹

I forsommeren 1287 tilhørte hertug Valdemar regeringens inderkreds,¹⁰⁰ men opgav snart sin politiske rolle. Til gengæld havde han fået udlagt Als, Langeland og gods på Fyn.¹⁰¹ Selv om Valdemar kunne have et motiv til at få kongen fjernet, kunne kun denne eller hans søn skaffe ham den ønskede kompensation. Således må vi også frikende hertug Valdemar for kongemordet. Hverken for ham eller for de for kongemordet dømte ville det give mening at dræbe kongen.

Motivet til mordet

I løbet af et par generationer skulle det vise sig, at Valdemarernes stærke kongemagt ikke kunne opretholdes. Et tydeligt udtryk herfor har vi i svækkelsen af flere af "Jyske" Lovs bestemmelser,¹⁰² samt i den omstændighed, at regeringen efter systemskiftet i 1282 måtte opgive at få den anerkendt som rigslov.¹⁰³

Endvidere viste det sig, at de omfattende gaver til Kirken og først og fremmest de privilegier, der fritog kirkegodset for at svare afgifter og ydelser til kongen, havde nået et sådant omfang, at statsfinanserne blev truet. Kirkekampen handlede til dels om dette problem.¹⁰⁴ Christoffer 1.s regering forsøgte på nogle punkter at skrue tiden tilbage som reaktion

⁹⁹ Gerd Althoff: *Spielregeln der Politik im Mittelalter: Kommunikation in Frieden und Fehde*, Darmstadt 1997, s. 65 og 100-102.

¹⁰⁰ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 248 og 252, 29. maj og 5. juni 1287.

¹⁰¹ Skyum-Nielsen 1994, s. 126-127.

¹⁰² Thomas Riis: Det ældste håndskrift af Jyske Lov (Codex Holmiensis C 37). *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger* 43, 2004, s. 49-52.

¹⁰³ Spørgsmålet, om Jyske Lov skal betragtes som en rigslov eller som en landskabslov, er omdiskuteret. En række forskere finder det sandsynligt, at loven var tænkt som en rigslov, således Erik Kroman: Danmarks gamle Love. Deres Alder og indbyrdes Slægtsskab, *Acta Philologica Scandinavica* XXIX, 1973, s. 123-124; Ole Fenger: Jyske Lov og de øvrige danske landskabslove. Ole Fenger og Chr. R. Jansen (red.): *Jyske Lov 750 år*, 1991, s. 49-50; Michael H. Gelting: Skånske Lov og Jyske Lov: Danmarks første kommissionsbetænkning og Danmarks første retsplejelov. Finn Taksøe-Jensen (udg.): *Jura og Historie: Festskrift til Inger Dübeck som forsker*, 2003, s. 46-47 og s. 50; Per Andersen: *Rex imperator in regno suo. Dansk kongemagt og rigslovgivning i 1200-tallets Europa*, 2005, s. 78, s. 94 og s. 100-101; Per Andersen: *Lærd ret og verdslig lovgivning. Retlig kommunikation og udvikling i middelalderens Danmark*, 2006, s. 279-298; Erland Kolding Nielsen: Danske Lov 1241, *Skalk* nr. 3, juni 2013, s. 18-27.

¹⁰⁴ Skyum-Nielsen 1994, s. 35-39 og mere udførligt Niels Skyum-Nielsen: *Kirkekampen i Danmark 1241-1290. Jakob Erlandsen, samtid og eftertid*, 2. udgave, 1971, s. 103-132.

på en uheldig udvikling; Erik 5.s politik, der indtil systemskiftet i 1282 var påvirket af enkedronningen, forsøgte, som vi har set, at inddrage fyrstelenene og at begrænse udbetalingen af arven til Erik Plovpenningens døtre, alt sammen for at mindske presset på statsfinanserne.¹⁰⁵ Systemskiftet kunne af fortalerne for den hidtidige politik dårligt opfattes som andet end et uforsvarligt og farligt udsalg af statens interesser, som kongen oven i købet lod til at acceptere. Kunne man fjerne kongen, måtte en formynderregering styre landet i nogle år, og med de rigtige personer ville man kunne vende tilbage til politikken fra før 1282. Heraf følger logisk, at motivet til kongemordet var ønsket om at vende tilbage til tiden før systemskiftet.

Bagmænd og drabsmænd

Kan man acceptere min argumentation, har vi nu årsagen til mordet; tilbage står så at finde bagmændene. Blandt de hyppigst nævnte brevidner i årene 1266-1290 synes tre at have spillet en politisk rolle over længere tid: Den skånske ridder Jon Lille, samt de to droster Uffe Nielsen (Neb) og Peder Nielsen (Hoseøl). I løbet af de 25 år er Jon Lille 13 gange brevidne, 6 gange i årene 1267-1272, altså i Erik 5.s første konstitutionelle periode med indkaldelse af parlamenter næsten hvert år. Efter systemskiftet er han brevidne en gang i hvert af årene 1282, 1284 og 1285, hvilket tyder på en ikke særligt fremtrædende rolle; 1288-1290 omtales han ialt fire gange. Hans væsentligste indsats synes at have ligget i årene omkring 1270, i årene forud for systemskiftet bevidnede han ingen kongebreve. En lignende kronologisk fordeling finder vi hos Lars Tygesen, der var marsk i 1283 og igen i 1289, og som var brevidne ni gange i alt, samt hos gælkeren Niels Erlandsen (syv gange brevidne).

De to droster havde flere gange dette embede. Uffe Nielsen må være blevet drost i 1268 efter Mads af Flaarup og er elleve gange brevidne i årene 1268-1272. Endnu i juni 1278 var han drost, men må være blevet afløst af Peder Nielsen inden udgangen af 1279.¹⁰⁶ I efteråret 1284 blev han drost igen, men måtte senest i begyndelsen af 1287 afgive embedet til Peder Nielsen.¹⁰⁷

Som drost omtales Peder Nielsen første gang i 1279; dette embede beklædte han endnu den 19. september 1283. Den 24. maj 1284 om-

¹⁰⁵ Skyum-Nielsen 1994, s. 65-69, 84-87, 92-95 og 107.

¹⁰⁶ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 335 og 392, 6.-11. juni 1278 og 1279 u.d.

¹⁰⁷ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 110-111, 114, 116 og 237, 29. november 1284 (fire breve) og 26. marts 1287.

tales han som forhenværende drost; hans efterfølger var junker Erik Knudsen.¹⁰⁸ Efter kongemordet ser vi ham som drost for anden gang og han var endnu i funktion to år senere.¹⁰⁹ Hans mislykkede forsøg på at kidnappe hertug Valdemar førte til hans afgang som drost, i hvert fald optrådte David Thorstensen som indehaver af dette embede den 31. december 1289.¹¹⁰

Ligesom regeringen i 1280erne havde udvidet sit støttegrundlag med godsejere af udenlandsk oprindelse, støttede den sig i de første år efter kongemordet på fyrst Wizlav af Rügen. Som vasal af den danske konge for en provins af riget havde han samme politiske stilling som hertugerne af Slesvig eller Sønderhalland. Han bevidnede overdragelsen af Nørrehalland til grev Jakob, formidlede kontakten til den svenske konge i 1285, bevidnede sin nevø hertug Valdemars forpligtelsesbrev 1286 og optrådte regelmæssigt i regeringssammenhæng 1287-1288.¹¹¹

Efter kongemordet blev regeringen igen omdannet. Marsk Stig og Uffe Nielsen mistede deres embeder, og Peder Nielsen vendte tilbage som drost senest 26. marts 1287, i maj samme år omtales han som kongens råd.¹¹² Til den nye regeringskreds hørte foruden fyrst Wizlav af Rügen fra 1288 prior Henrik af Antvorskov og Jon Lille.

Uffe Niensens og marsk Stigs regering havde ført opfyldelsespolitikken videre, idet den overdrog Sønderhalland som hertugdømme til Erik Knudsen, der til gengæld måtte afgive drostembedet til Uffe Nielsen. Den lod også spørgsmålet om Als og om krongodset i hertugdømmet Slesvig afgøre ved nævn i 1285. I oktober 1286 kunne grev Jakob endvidere meddele, at Erik 4.s døtre nu havde skiftet arven efter deres fader.¹¹³

Den nye regering må have set opgøret med det gamle styres mænd som sin vigtigste opgave. Drostens Uffe Nielsen måtte gå af; men der skete ham ikke mere. Marsk Stig og flere andre blev som nævnt anklaget og dømt for kongemordet. Straffen var fredløshed og godsfortabelse for majestætsforbrydelse,¹¹⁴ hvilket betød, at regeringen kunne inddrage Nørrehalland fra grev Jakob, hvis den ellers var stærk nok. Forsøget på

¹⁰⁸ *Dipl. Dan.* 2. rk. II nr. 392, 1279 u.d.; 2. rk. III nr. 77 og 95.

¹⁰⁹ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 237 og 351, 26. marts 1287 og 28. april 1289.

¹¹⁰ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 381; Skyum-Nielsen 1994, s. 128.

¹¹¹ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 76, 143, 170, 238, 239, 248, 252, 289, 301-302, 304 og 335, 8. september 1283; 25. juni 1285; 31. marts 1286; 30. marts, 8. april, 29. maj og 5. juni 1287; 14. april, 23.-24. juni og u.d. 1288, cf. nr. 264, 30. november 1287.

¹¹² *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 237 og 248, 26. marts og 29. maj 1287.

¹¹³ *Dipl. Dan.* 2. rk. III nr. 221, 17. oktober 1286.

¹¹⁴ Se stadfæstelsen af dommen i 1305, *Dipl. Dan.* 2. rk. V nr. 386.

at kidnappe hertug Valdemar af Slesvig i 1289 kunne tyde på, at regeringen ville tvinge ham til indrømmelser.

Marsk Stig, grev Jakob og deres parti stod for opfyldelsespolitikken, og Marsk Stig havde endda i 1276 talt imod designationen af kongens søn som tronfølger. Overfor denne opfattelse af kongemagten stod den, der ville styrke den således, som det havde været tilfældet under Valdemar 2. Der kunne derfor ikke være tale om at opfylde arvekravene og slet ikke i form af len. Denne politik synes at have haft sin varmeste fortalere i drost Peder Nielsen. Derimod lader Erik 5. til at have accepteret opfyldelsespolitikken efter 1282 og også efter 1284. Ville man forhindre opfyldelsespolitikken, kunne det kun ske ved at sætte kongen ud af spillet. Resultatet kender vi. Flertallet af de fredløse blev dømt for at have anstiftet mordet, kun Arvid Bentsen udførte drabet. Om han var alene, ved vi ikke; den omstændighed, at der var mange sår, betyder ikke nødvendigvis andet, end at morderen/morderne har tilføjet liget mange sår således, at det kunne se ud, som om der havde været en hel gruppe om mordet.

Ved vi hvorfor, ved vi næsten også hvem, sagde Lord Peter Wimsey. Det er sandsynligt, at kongemorderne ville udvirke en politisk kursændring, væk fra opfyldelsespolitikken og i retning af en styrkelse af centralmagten. Hjernen bag denne politik og dermed også bag kongemordet var efter alt at dømme drost Peder Nielsen Høseøl.

SUMMARY

THOMAS RIIS: *The murder of King Erik V*

In November 1286 King Erik V of Denmark was murdered, but still today the murderer remains unknown. In literature the marshal Stig Andersen is the person who is most frequently mentioned as the possible murderer; with nine more he was accused and convicted for the murder. Historians agree that the trial was unfair, but no consensus has been found as to the identity of the murderer. In literature Stig wanted revenge, because the king had seduced his wife, but this explication has not been borne out by the sources. A murder for political reasons cannot be excluded, for this reason the article tries for the first time to reconstruct the political groupings during the reign of Erik V. As most royal charters mention a number of witnesses to the act and to the setting up of the charter, we can see which persons belong to the king's entourage.

Moreover, the systematic study of Eric V's charters allows us to distinguish phases of his reign characterized by certain policies. Perhaps because of the conflict between

king and archbishop in the 1250s, his father Christopher I had fairly often convoked the parliament, and when in 1266 Erik came of age, he continued this practice, at least for some years. His mother Margaret, who had been one of Denmark's leaders during Erik's minority, was made Lady of Estonia, which meant that she continued to play a political role. Like her late husband Christopher I, she wanted to continue the strong central government of Valdemar II (1202–1241), thus in the 1270s the parliament was convoked only in 1276. In order to invite its members to recognize the king's two year old son Erik as heir apparent, the government proposed a statute with rules for the relations between the feudal lords (king, bishops, secular magnates) and their vassals, but it fell in parliament. Further, the marshal Stig refused to recognize the little prince as future king, because his father was still alive. Stig had to leave the government for some years, and with the new seneschal Peder Nielsen Høseøl from 1279 the partisans of a strong government strengthened their hold on political affairs.

Some years later opposition appeared to have grown, and in 1281, Stig Andersen was back in his former office as marshal. This was not enough to satisfy the opposition; in 1282, the Queen Mother left the government and statutes were voted, which laid down the rules for future political collaboration. Parliament should be convoked once a year, and a *habeas corpus* clause was introduced.

The question of public finance forms a trend in Danish politics since the middle of the thirteenth century. Ecclesiastical exemptions from royal taxes and other duties had become so extensive that from a government point of view they had become a political problem. To this came further two questions, which Erik V's government had inherited from its predecessors. Valdemar II had provided for his younger sons by the creation of fiefs: the duchies of Schleswig and of Blekinge, the county of North Halland. Legally, the feudal lord was not obliged to give the fief to the vassal's heir, but obviously, the descendants wanted to take over their father's or grandfather's fief. In the end, it was a question whether or not the government was strong enough to withdraw the fiefs.

A further problem was the inheritance of Erik V's cousins, the four daughters of his uncle Erik IV (1241–1250). It was obvious that the four princesses had a right to the inheritance after their father, but the government tried to prevent or at least to limit the payment of their inheritance as far as possible. In this it had been successful in the 1260s and 1270s; probably the proposed (but fallen) statute of 1276, Stig Andersen's reappointment as marshal in 1281, the elimination of the Queen Mother from government, the statutes of 1282 should all be seen as attempts to accommodate the opposition without yielding in the important questions of the fiefs and the princesses' inheritance. Seneschal Peder's government also gave a limited political influence to the heirs of some of the vassals. Its restrictive policy could not be maintained, a new government was formed that was to lead a policy of fulfilment; in 1283–1284 the descendants of the vassals were infeft with the duchies of Schleswig and South Halland (in stead of Blekinge) and the county of North Halland. In 1284 a jury recognized the four princesses' right to their paternal inheritance.

On the whole, the years between 1283 and 1286 were characterized by the cooperation between the king, the government and the parliament, but in November 1286 the king was murdered.

A new government was formed under the former seneschal Peder; in it none of the leading members of the previous government had a seat. With nine others Stig Andersen was accused and convicted as murderers of Erik V.

The alleged murderers appear to have supported the previous government and for this reason it is very unlikely that they should have killed the king with whom they had led the policy of fulfilment. For its opponents this must have been considered a most dangerous sale of the state's interests; could the king be removed, a minority government would have to be formed and with the right persons in office one could return to the policy led before 1282. Consequently the motif of the murder was the abandonment of the fulfilment policy and the return to the restrictive policy. Its protagonist was the seneschal Peder Nielsen Hoseøl; probably, then, he was the instigator of Erik V's murder.